

AUTIZM SPEKTR BUZILISHI: ILMIY YONDASHUV, DIAGNOSTIKA VA IJTIMOIY MOSLASHUV MUAMMOLARI

Tagayeva Zarina G'afurovna

Buxoro viloyati Buxoro shahar 18-KTIMTT defektologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16538742>

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektr buzilishining klinik xususiyatlari, sabab omillari, diagnostika mezonlari va ijtimoiy rehabilitatsiya masalalari ko'rib chiqiladi. So'nggi ilmiy tadqiqotlar asosida bilan autizm spektr buzilgan bolalar va kattalar uchun ta'lim va psixologik yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Autizm, sindrom, markaziy nerv sistemasi, psixiatr, spektr, rehabilitatsiya, xulq-atvor.

Autizm - bu ijtimoiy va muloqot qobiliyatlari bo'yicha miyaning normal rivojlanishiga ta'sir qiluvchi rivojlanish buzilishi va hayotning dastlabki uch yilida paydo bo'ladi. Bu (asab tizimiga taalluqli) nevrologik holat bo'lib, unda miya nerv hujayralari va ular orasidagi bog'lanishlardagi ba'zi o'zgarishlar muayyan xatti-harakatlar muammolarini keltirib chiqaradi.

Autizmning sabablari

Autizmga nima sabab bo'lishi keng qamrovli tadqiqotlarga qaramay yaxshi tushunilmagan. Genetik omillar ta'sir qiladi. Masalan, bir xil egizaklar aka-uka yoki opa-singillarga qaraganda autizmga chalinish ehtimoli ko'proq. Boshqa sabablar ovqatlanish, emlash, ovqat hazm qilish tizimidagi o'zgarishlar va vitamin va minerallarni o'zlashtira olmaslik bilan bog'liq. Bu bolalarda aqliy zaiflik kabi nevrologik holatlar ham kuzatiladi. Og'ir metallar (qo'rg'oshin) va pestitsidlar kabi atrof-muhit omillari ham ta'sir qiladi.

Autizmning belgilari

Ko'pgina ota-onalar bolasi 18 oylik bo'lganida, bolada nimadir noto'g'ri ekanligini his qilishadi. Ular yordam so'rashganda, bola taxminan 2 yoshda. Ba'zi hollarda bola 1 yoki 2 yoshgacha normal bo'lib, keyin ijtimoiy va til ko'nikmalarini yo'qotadi (regressiv autizm). Bunday bolalar odatda ijtimoiy o'zaro munosabatlar, go'zal o'yinlar (masalan, shifokor bo'lib ko'rsatish) va og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot sohalarida muammolarga duch kelishadi. Semptomlar o'rtacha darajadan og'irgacha farq qilishi mumkin.

E'tibor berish kerak bo'lgan ba'zi alomatlar:

- Kun tartibi o'zgarganda, bola haddan tashqari bezovtalanadi
- Bola eshitish, gapirish, hidlash, teginish yoki ta'mga kelganda haddan tashqari sezgir (masalan, bola kiyimning qichishidan shikoyat qilishi va uni kiyishga majbur bo'lsa, xafa bo'lishi mumkin)

- Bola bir necha marta ba'zi tana harakatlarini amalga oshiradi

Autistik bola duch kelishi mumkin bo'lgan muloqot to'siqlari:

- Til rivojlanishi sekin yoki ko'rinmaydi
- Ijtimoiy suhbatni boshlash yoki davom ettirish mumkin emas
- Fikr bildirish uchun so'zlar o'rniga imo-ishoralardan foydalanadi
- Boshqalar qaraydigan narsaga qarash uchun nigohni sozlamaydi
- Iboralar yoki so'zlarni takrorlaydi (masalan, televidenie reklamalari uchun)

Autizm bola duch keladigan hissiy muammolar:

- To'satdan shovqindan qo'rqmaydi

- Shovqinlarni og'riqli deb bilishi va qo'llarni quloqlari ustidan ushlab reaksiyaga kirishishi mumkin

- Eshitish, ko'rish, ta'm, teginish yoki hidlash hissi kuchaygan yoki past bo'lgan

Autizmli bola duch keladigan ijtimoiy muammolar:

- Kompaniyadan ko'ra yolg'iz qolishni afzal ko'radi
- Do'stlashmaydi va chekinadi
- Ko'z bilan aloqa qilishdan saqlaydi va ko'z bilan aloqa qilish va tabassumlarga javob bermaydi

- Empatiya etishmasligi bor
- Interaktiv o'yinlarni o'ynashga qiziqish bildirmaydi
- O'yin o'ynamaydi yoki tasavvurga ega emas

Autizm bolaning xatti-harakatlaridagi muammolar:

- Qisqa e'tiborga ega, tantrums tashlashga moyil
- O'ziga va boshqalarga nisbatan tajovuzkor xatti-harakatlarni ko'rsatadi
- Cheklangan manfaatlarga ega
- Haddan tashqari faol yoki passiv
- Bir xil tana harakatlarini qayta-qayta ishlatadi
- Bir xillikka kuchli ehtiyojni ko'rsatadi

Autizm diagnostikasi

Ota-onalar sifatida, agar siz autizm alomatlarini sezsangiz yoki bolangizning xatti-harakati yoki hissiyotlariga nisbatan shubhangiz bo'lsa, o'z-o'zidan tashxis qo'yishdan oldin uni pediatrga olib borish muhimdir. Keyin shifokor to'liq tekshiruv o'tkazadi va bolaning erishgan barcha bosqichlarini qayd qiladi.

Har holda, bolalar o'sish va rivojlanishni kuzatish uchun muntazam tekshiruvdan o'tishlari kerak.

Autizm spektr buzilishi — bu markaziy asab tizimining rivojlanishida kuzatiladigan murakkab nevropsixologik sindrom bo'lib, muloqot, ijtimoiy o'zaro aloqalar, xulq-atvor va qiziqishlar doirasida o'ziga xos cheklovlar bilan tavsiflanadi. Autizm so'nggi yillarda dunyo miqyosida keng tarqalgan holat bo'lib, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, har 100 boladan kamida bittasida ushbu buzilish aniqlanadi.

1. Autizmning tarixiy va ilmiy asoslari

Autizm atamasi ilk bor 1943-yilda amerikalik psixiatr Leo Kanner tomonidan ishlatilgan. Shuningdek, ayni davrda avstriyalik pediatr Hans Asperger ham autizmga o'xshash simptomatikani tasvirlab bergan. 1980-yillardan boshlab autizm kengroq klinik ko'rinishlar spektrini o'z ichiga olgan tushuncha sifatida qarala boshlandi va "Autizm Spektr Buzilishi" atamasi amaliyotga kiritildi.

2. Autizm spektr buzilishining asosiy belgilari

- Ko'z bilan aloqa qilishdan qochish;
- Jismoniy kontaktga salbiy munosabat;
- Muloqotga qiziqmaslik yoki yakkalanish istagi.

3. Nutq va kommunikatsiya muammolari:

- So'zlashuvning kechikishi yoki butunlay yo'qligi;
- Echolaliya (eshitilgan so'zlarni takrorlash);
- Gestikulyatsiyadan kam foydalanish.

4. Repetitiv (takrorlanuvchi) xatti-harakatlar:

- Qo'l qoqish, tebranib yurish, buyumlarni aylantirish;
- Kundalik odatlarga haddan tashqari bog'liqlik;
- Noan'anaviy predmetlarga qiziqish (masalan, mexanizmlar, chiroqlar).

5. Etiologiyasi (kelib chiqish sabablari)

Autizm sabablari ko'p omilli bo'lib, genetik, biologik, atrof-muhit va prenatal (homiladorlik davri) omillar bilan bog'liqdir:

- Genetik omillar: ASBli bolalarda ayrim genetik mutatsiyalar aniqlangan (CHD8, SHANK3, MECP2 va h.k.).
- Nevrologik omillar: Miya tuzilmasining o'zgarishi, ayniqsa amigdala va prefrontal korteksdagi farqlar.
- Immunologik omillar: Homiladorlik davrida onaning immun tizimi faoliyati bolaning nevrologik rivojiga ta'sir qilishi mumkin.
- Ekologik omillar: Ayrim tadqiqotlar homiladorlik davrida infeksiyalar, toksik moddalar ta'siri va stress holatlarini xavf omillari sifatida ko'rsatadi.

6. Diagnostika va aniqlash mezonlari

DSM-5 (Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi) mezonlari asosida:

- Ijtimoiy kommunikatsiya va o'zaro aloqaning doimiy buzilishi;
- Qayta-qayta bajariladigan harakatlar, qiziqishlarning cheklanganligi;
- Belgilarning erta bolalik davrida namoyon bo'lishi;
- Kundalik faoliyatga sezilarli ta'sir ko'rsatishi.

7. Test va baholash vositalari:

- ADOS (Autism Diagnostic Observation Schedule);
- ADI-R (Autism Diagnostic Interview-Revised);
- M-CHAT (bolalardagi dastlabki alomatlarni aniqlash uchun skrining testi).

8. Terapiya va reabilitatsiya yondashuvlari

- ABA terapiya (Applied Behavior Analysis) – xatti-harakatlarni o'zgartirish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish;
- TEACCH – vizual yordamlar orqali ta'lim jarayonini tashkil etish;
- Sensor terapiya – sezgi organlari orqali o'zaro munosabatni mustahkamlash.

9. Logopedik va psixologik yordam:

- Nutqni rivojlantirish mashg'ulotlari;
- Emotsional tushunishni oshirish bo'yicha mashqlar;
- Oilaviy psixoterapiya va maslahatlar.

10. Dori vositalari bilan yordam:

Autizm uchun maxsus dori yo'q, lekin simptomlarni yengillashtirish uchun (agressivlik, e'tibor buzilishi, uyqusizlik) antipsixotik yoki sedativ preparatlar qo'llaniladi.

11. Autizmning ijtimoiy integratsiyasi

Autizm bolalar uchun inkluziv ta'lim tizimi muhim rol o'ynaydi. Maxsus pedagoglar yordamida ular umumiy maktablarda o'qish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, autizmlar insonlarga moslashtirilgan ish joylari, kasbga yo'naltirish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlari ularning mustaqil yashashlariga zamin yaratadi.

Autizm spektr buzilishi — murakkab va ko'p qirrali holat bo'lib, har bir bolaning yoki kattaning alohida ehtiyojlarini e'tiborga olish zarur. Ilm-fan yutuqlari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash vositalari orqali autizmlı insonlarga to'laqonli hayot kechirishga imkon yaratish — zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridandir. Yangi tadqiqotlar, erta diagnostika va moslashtirilgan ta'lim yondashuvlari orqali Autizmlarning hayot sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abidova N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya). -T.: Barkamol fayz media, 2017.
2. Ayupova M.Yu. Logopediya. -T.: Ozbekiston faylasuflar milliy jamiyati. - 2007 y
3. Muminova L.R., Abidova N.Z va boshqalar. Maxsus psixologiya. T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013.
4. Maxsus pedagogika (Mutaxassislika kirish) Xamidova M. Toshkent. Fan va texnologiya.
5. Pulatova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: Fan va texnologiyalari, 2014
6. American Psychiatric Association. DSM-5: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition.
7. Lord, C., et al. (2020). Autism spectrum disorder. *The Lancet*.
8. Volkmar, F. R., & Paul, R. (2019). Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders.
9. World Health Organization. (2023). Autism Spectrum Disorders – Key Facts.
10. Rutter, M., & Bailey, A. (2015). The neurobiology of autism. *Oxford University Press

INNOVATIVE
ACADEMY